

Марущак Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Чернігівського національного технологічного університету

ЩОДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО Й НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

ON THE ISSUE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN INTERNATIONAL AND NATIONAL LAW IN THE AREA OF HUMAN RIGHTS

У статті аналізується роль міжнародного права в захисті прав людини в сучасних умовах розвитку людської цивілізації. Автор обґрунтовує необхідність приведення внутрішнього законодавства у відповідність із міжнародними вимогами.

Ключові слова: міжнародне право, національне право, права людини, колізії, захист.

В статье анализируется роль международного права по защите прав человека в современных условиях развития цивилизации. Автор обосновывает необходимость приведения внутреннего законодательства в соответствие с международными требованиями.

Ключевые слова: международное право, национальное право, права человека, коллизии, защита.

The article analyzes the role of international law for the protection of human rights in the modern conditions of civilization. The author proves the need to bring domestic law into line with international requirements.

Key words: international law, national law, human rights, conflict, protection.

Суспільний прогрес безпосередньо пов'язаний із конкретизацією й розширенням каталогу основних прав і свобод людини, їх визнанням і забезпеченням на державному рівні, організацією міжнародного контролю за їх дотриманням і захистом. Сьогодні обсяг прав і свобод особи визначається не тільки конкретними особливостями того чи іншого суспільства, а й розвитком людської цивілізації загалом, рівнем і ступенем інтегрованості міжнародного співтовариства. Не можна не погодитись із Р. Мюллерсоном, який слушно зазначив, що «чим більш згуртованим стає світ, тим більшим є вплив міжнародних чинників на права і свободи» [1, с. 10–11]. Національні правові системи, обираючи оптимальну модель закріплення прав і свобод людини, звертаються до міжнародного досвіду, тобто фіксують не тільки власні напрацювання у справі визнання та захисту прав людини, а й широко використовують нормативний і доктринальний позитивний досвід світової спільноти й зарубіжних країн.

Метою статті є аналіз ролі міжнародного права в захисті прав людини в умовах глобалізації світового порядку. Обґрунтовується необхідність приведення внутрішнього законодавства у відповідність із міжнародними вимогами, оскільки саме від позиції держави, її стратегічних інтересів значною мірою залежить збереження гідності народу й кожної людини окремо, їхніх прав і свобод, культури і традицій суспільства, його свєрідності й самоцінності.

Поряд із поняттям фундаментальних, загальних прав людини поступово сформувалося поняття основних, універсальних прав і свобод людини, які закріплюються в міжнародно-правових документах з урахуванням практики внутрішнього законодавства різних держав, у тому числі й колишніх соціалістичних країн. Основні, фундаментальні права набувають характеру

міжнародно-правових мінімальних стандартів у галузі прав людини та громадянина, стають тією планкою, нижче за яку будь-яка держава, що претендує називатися демократичною, правовою й соціальною, не може опускатися. Тобто, права та свободи людини перестали бути об'єктом тільки внутрішньої політики і практики держави, а стали справою всього міжнародного співтовариства. Цей новий етап в історії прав людини розпочався після Другої світової війни, коли в суспільній свідомості утвердилася концепція прав людини, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей і правової держави. Легітимізація прав людини була здійснена шляхом прийняття Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 р., Міжнародних пактів про громадянські і політичні права, а також про економічні, соціальні та культурні права, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 19 грудня 1966 р., роль яких у світовій історії та правовій науці важко переоцінити. У положеннях документів відображено природну концепцію прав людини, що не могло не позначитись на внутрішньому законодавстві країн-учасниць.

Міжнародні документи другої половини ХХ ст., ратифіковані великою кількістю держав, затвердили «права людини» як ідеал, якого інтернаціональне співтовариство має досягти. Наприклад, у ст. 1 Загальної декларації прав людини проголошується: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю й повинні діяти щодо один одного в дусі братерства» [2, с. 19]. Не можна не погодитись із М. Вітруком, який зазначає, що під правами людини в міжнародно-правовій інтерпретації розуміються основні, фундаментальні права, які мають універсальний, загальний характер (поширюються на всіх, хто належить до біологічного виду *homo sapiens*) і є егалітарними (всі рівноправні),

системно забезпечують гідне життя й розвиток особистості в умовах досягненя сучасного суспільно-історичного прогресу [3, с. 30–31].

Ідея «поваги до властивої людській особі гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав» міститься й у низці інших документів універсального характеру. Вона згадується, наприклад, у ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: «Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати й забезпечувати всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією, права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини» [2, с. 41]. Правовою кульмінацією ідеї людських прав є принцип 7 Заключного акта Ради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 р., де стверджується, що держави будуть сприяти ефективно-му здійсненню людських прав і свобод [4, с. 641].

Варто зауважити, що, згідно зі Статутом ООН, держави взяли на себе зобов'язання «створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права» (Преамбула) [4]. Ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів зазначає, що учасник угоди не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору. Наявність самих норм національного законодавства порушує міжнародні зобов'язання, становить суттєву загрозу порушення світового правопорядку [4]. Так звані колізії норм міжнародного та внутрішньодержавного права часто виникають не через несумлінне виконання міжнародних договорів, а через «технічну» неузгодженість приписів законів і норм міжнародного права. Неузгодженість міжнародних і національних правових норм пояснюється й тим, що держави-суб'єкти міжнародних відносин часто знаходяться на різних етапах соціально-економічного, політичного й культурного розвитку. Мають місце й обставини політичного характеру, зумовлені специфікою історичного розвитку країн і регіонів. Колізії норм міжнародного та внутрішньодержавного права, як показує історія, завжди виникають, долаються й виникають знову. Й узгодженість, несуперечливість внутрішньодержавної та міжнародної правових систем можна розцінювати як тенденцію сучасної стадії розвитку людства, яка постійно порушується та повинна своєчасно відновлюватися.

Прийняття на себе державами добровільних зобов'язань за міжнародними договорами й бажання їх сумлінного виконання в межах національних правопорядків стало значущою формою співробітництва в галузі прав людини, передбачило приведення внутрішнього законодавства у відповідність із міжнародними вимогами, створення чи реорганізацію діяльності державних структур, удосконалення адміністративних і судових процедур забезпечення та захисту прав людини, формування й реалізацію державних програм і проектів підтримки прав людини. Сучасний дослідник О. Лукашева у зв'язку з цим зазначає, що універсалізація прав

людини, створення міжнародно-правових механізмів їх захисту, певне звуження суверенітету національних держав є умовами глобальної дії стандартів, створених міжнародною спільнотою [5, с. 286].

Глобалізаційні процеси зумовлюють розширення взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права, конвергацію різних політичних і соціально-економічних систем, що існують у світі, їх зближення і, в кінцевому підсумку, створення інших цивілізаційних цінностей. У цьому процесі незмінно зростає роль міжнародного права, норми якого безпосередньо закріплюються у внутрішньому праві держав. При цьому вони не тільки частково, а іноді й повністю інкорпорується у внутрішньодержавне право і стають його невід'ємною частиною. Тут варто особливо відзначити, що багато положень міжнародних угод, особливо в галузі прав людини, є самодостатніми, не вимагають для свого застосування прийняття спеціальних законодавчих актів. Важливою формою інкорпорації міжнародно-правових норм із прав людини в національне законодавство є прийняття конкретних конституційних положень. Тим самим права людини, залишаючись морально-політичним імперативом, набувають юридичної форми і стають найважливішим інститутом конституційного права, при цьому невідчужуваність і природний характер основних прав і свобод прямо фіксується в самих конституціях (ст. 21 Конституції України). Як зазначає М. Нікіфорова, «проблема прав людини має глобальний характер і в процесі розвитку «внутрішнього» конституційного права в цій галузі очевидним є взаємовплив і взаємозбагачення правових систем, усіх членів світового співтовариства, що дає змогу говорити про тенденції формування «універсальної» концепції прав людини» [6, с. 243]. До того ж перелічені в конституції права мають пріоритет щодо прав, закріплених у поточному законодавстві, і це слугує підставою для того, щоб визнати юридично нікчемними будь-які законодавчі акти, адміністративні або інші урядові дії, які порушують конституційні права або суперечать їм [6, с. 242].

На практиці це зумовлює визнання верховенства міжнародного права над внутрішнім. Так, ст. 55 Конституції Франції встановлює, що міжнародні договори й угоди, належним чином ратифіковані або прийняті, перевищують силу внутрішніх законів із моменту опублікування. Крім того, у преамбулі Конституції проголошується, що Франція, «вірна своїм традиціям, бере до уваги положення міжнародного публічного права». Тим самим Конституція визначає ставлення до міжнародних договорів і до інших джерел міжнародного права, визначаючи пріоритет перших і «беручи до уваги» останні.

Правова позиція України в цій сфері сформульована в ст. 9 Конституції України: чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тобто, по-перше, Україна визнає пріоритет загальнознаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права; по-друге, якщо належно укладеним міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, котрі передбачено законодавством України, то застосовуються норми міжнародно-

го договору; по-третє, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, стають частиною її внутрішнього «національного» законодавства.

Практично третина від загального обсягу статей Конституцій, прийнятих після 1948 р., стосується прав людини, причому каталог останніх виходить далеко за межі їх класичного переліку. Конституційні тексти помітно однотипні, законодавці користуються уніфікованими формулюваннями та відтворюють положення Загальної декларації прав людини й інших актів про права людини. Цю точку зору підтримують різні науковці. Так, Л. Глухарева вважає, що збільшення загальних рис і принципових установок, посилення подібності норм про права, механізмів і процесів їх захисту, а також використання універсальних засобів міжнародно-правового рівня поступово зближує національні правові системи, формує єдиний правовий простір і інтернаціоналізує сферу прав людини [7, с. 153]. М. Абдулаєв зазначає, що пріоритетність міжнародної правової системи визначається розвитком сучасного світу, що йде від уніфіцизму до плюралізму, наявністю загальноносоціальних цінностей, їх значимістю порівняно з національними інтересами [8, с. 150].

Інтернаціоналізація прав людини стала можливою за доброї волі держав, їхніх урядів і народів співпрацювати в ім'я розвитку загальної поваги до прав людини, її гідності. Доречно, на нашу думку, згадати, що класичний перелік прав людини, який характеризує зміст конституцій із позиції відображення ними ідеї правового захисту прав людини, дає змогу визначити режим держав як демократичний або такий, що орієнтується на демократію.

Закріплення в міжнародних документах стандартів прав людини мало важливе значення, оскільки допомогло сформувати насамперед нормативний мінімум, що визначає необхідний і достатній рівень державної регламентації прав і свобод, реалізація яких можлива із законодавчо допустимими відступами в тій чи іншій ситуації у формі перевищення чи конкретизації цього нормативного мінімуму. М. Абдулаєв справедливо, на нашу думку, вважає, що «з моменту визнання основних прав людини кожен індивід отримав правовий статус відповідно до норм міжнародного права» [8, с. 149].

Створення універсальної концепції прав людини, широке використання інституту прав у міжнародній практиці політичних, економічних, міжкультурних від-

носин, їх включення в стратегічні програми вирішення загальнолюдських проблем, проникнення ідей правового захисту прав людини в законодавчу та державно-правову сферу практично всіх країн світу й перетворення їх на новому ґрунті у фактор внутрішнього життя – свідчення набуття правами людини універсального характеру, їх ролі в пошуку компромісної моделі об'єднання людства.

Універсальність прав людини означає «зближення, поглиблення, взаємодію, взаємний вплив», вона здійснюється у двох основних формах – гармонізації та уніфікації національних систем. Гармонізація відбувається на базі загальних принципів, а уніфікація – шляхом уведення в правові системи держав однакових норм [9, с. 3]. Універсалізації прав людини активно сприяють політична й економічна співпраця, засоби масової інформації, обмін творами науки, літератури та мистецтва, діяльність міжнародних організацій, укладання міжнародних договорів, пряма рецепція й конвергенція правотворчості у сфері прав людини.

Сьогодні Україна переживає новий період переосмислення природного права, пов'язаний із наданням згоди на обов'язковість виконання низки міжнародних договорів, які, відповідно до ст. 9 Конституції, стали частиною національного законодавства України й містять вимогу поваги до прав особи зі вступом України в 1995 р. до Ради Європи й ратифікацією Верховною Радою України в 1997 р. Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і протоколів до неї. А отже, як слушно зазначив С. Шевчук, «основним чинником розвитку системи захисту фундаментальних прав та свобод в Україні повинні бути єдині для всієї Європи правові цінності та розуміння юридичної природи фундаментальних прав та основних свобод. Україна не може бути винятком з цього процесу, зокрема в усіх питаннях однакового розуміння та застосування положень Конвенції, а також застосування прецедентного права Європейського суду з прав людини як при визначенні змісту та обсягу відповідних конституційних положень при їх реалізації, так і в правотворенні» [10, с. 23–24]. А це насамперед передбачає приведення внутрішнього законодавства у відповідність із міжнародними вимогами, створення чи реорганізацію діяльності державних структур, удосконалення адміністративних і судових процедур забезпечення й захисту прав людини, формування та реалізацію державних програм і проектів підтримки прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Р.А. Мюллерсон. – М. : Юрид. лит., 1991. – 160 с.
2. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю.К. Качуренко. – К. : Наук. думка, 1992. – 200 с.
3. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – С. 30–31.
4. Международные акты о правах человека : сборник документов. – М. : НОРМА•ИНФРА, 2000. – 784 с.
5. Права человека и процессы глобализации современного мира / отв. ред. чл.-корр. РАН, д. ю. н. Е.А. Лукашева. – М. : Норма, 2005. – 464 с.
6. Сравнительное конституционное право / отв. ред. В.Е. Чиркин. – М. : Манускрипт, 1996. – 730 с.
7. Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование) / Л.И. Глухарева. – М. : Юристь, 2003. – 304 с.
8. Абдулаев М.И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты / М.И. Абдулаев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 322 с.
9. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век / И.И. Лукашук. – М. : Спарк, 2000. – 261 с.
10. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2002. – 344 с.